

Тема №1. Порівняльна характеристика усного та писемного мовлення.

Історичний аспект та сучасний стан проблеми порушень писемного мовлення

Значення проблеми

- Порушення писемного мовлення – одна з найскладніших і найактуальніших проблем шкільного навчання.
- Повноцінне оволодіння письмом і читанням – умова успішного навчання, розвитку особистості та соціальної адаптації.

Історичний розвиток вивчення

XIX ст.

- Виникнення державної шкільної освіти в Європі → виявлення дітей, які не засвоювали грамоту при нормальному інтелекті.
- Спочатку вважали проявом розумової відсталості (Ф. Бахман, Г. Вольф, Б. Енглер).
- 1877 р. – А. Куссмауль: вперше визначив як самостійне мовленнєве порушення.
- 1896–1905 рр. – В. Морган, Керр, Томас: опис окремих випадків.
- Д. Гіншельвуд (1900–1907) – увів терміни *алексія*, *аграфія*.
- З'являється термін «природжена словесна сліпота».
- П. Раншбург: виділив різні ступені (*легастенія*, *графостенія*).

Поч. XX ст.

- К. Монахов (1914): зв'язав дислексію з афазією; виділив форми (оптична, акустична, моторна, ідеомоторна).
- С. Ортон (1937): описав специфічні помилки (інверсії, дзеркальне читання), підкреслив відмінність дитячих і дорослих порушень.
- Р. Ткачов: в основі дислексій – порушення пам'яті, слабкі асоціативні зв'язки «літера – звук».
- С. Мнухін: «природжена алексія та аграфія» як стійка нездатність писати й читати; опис симптоматики та супутніх розладів.

Подальший розвиток уявлень

- Поступовий перехід від розуміння як ізолюваного порушення → до розгляду як наслідку недорозвинення усного мовлення.
- М. Хватцев: від зв'язку з вадами вимови → до комплексного психофізіологічного підходу; класифікація форм алексій/дислексій та дисграфій (фонематичні, оптичні, просторово-апраксічні, семантичні, мнестичні).
- Р. Левіна та співробітники Інституту дефектології: системний підхід, розгляд дислексій/дисграфій як прояву загального недорозвинення мовлення.
- 1950 р. – О. Лурія «*Очерки психофизиологии письма*»: нове бачення механізмів з позицій нейропсихології та нейролінгвістики.

Сучасний стан

- Вивчення ґрунтується на **комплексному підході**: клінічний, психологічний, психолінгвістичний, психофізіологічний, методичний.
- Дисграфія – не ізолюване порушення, а **симптом у структурі інших розладів** (неврологічних, енцефалопатичних).

- Часто поєднується з:
 - мінімальними мозковими дисфункціями (ММД),
 - затримкою психічного розвитку,
 - олігофренією,
 - іншими мовленнєвими й нервово-психічними порушеннями.

Сучасні підходи до вивчення дисграфії та дислексії

1. Психофізіологічний підхід

- Розглядає дисграфію як наслідок порушеної **аналітико-синтетичної діяльності**:
 - мовнослухового,
 - мовнорухового,
 - зорового,
 - рухового аналізаторів.
- Дислексію – як результат порушеної діяльності мовнослухового, мовнорухового та зорового аналізаторів.
(С. Ляпідевський, В. Басонова, О. Токарева)

2. Психолінгвістичний підхід

- Розглядає дисграфію як **розлад операцій породження висловлювання**.
(О. Леонтьєв, О. Лурія)

3. Психолого-логопедичний та психолінгвістичний підходи

- Вважають дисграфію у дітей наслідком **несформованості вищих психічних функцій** (мовленнєвих та немовленнєвих).
- порушуються окремі **операції письма**.
(Р. Лалаєва, Р. Левіна, І. Садовнікова, Л. Спірова, Є. Соботович, О. Гоніченко, Е. Данілавічюте)
- Дисграфія розуміється як **специфічне мовленнєве порушення**, що потребує спеціальних психолого-педагогічних методів корекції.

4. Методичний аспект

- Орієнтований на розроблення **корекційних методик** подолання та запобігання вадам читання й письма у дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку.

5. Зарубіжний досвід

- У 1960-х рр. поширився термін «**specific learning disability**» (**LD**) – специфічні порушення навчання.
- Основні характеристики LD:
 - наявність ознак церебральної дисфункції;
 - дисгармонія дозрівання когнітивних функцій;
 - стійкі труднощі в опануванні базових шкільних навичок (читання, письмо, математика, мовлення);
 - розрив між потенційними здібностями та фактичними досягненнями.*(В. Гаддес, П. Сац, Р. Морріс, Дж. Лернер)*

Поняття про писемне мовлення

Що таке писемне мовлення

- **Писемне мовлення** – вторинна (пізніша) щодо усної форма; «зорова форма усного мовлення».
- Ґрунтується на **усному мовленні** й є **вищим етапом мовленнєвого розвитку**.
- Звукова послідовність → **послідовність графічних символів (літер)**.
- Охоплює **дві рівноправні складові: читання та письмо**.
- **Письмо** – знакова система фіксації мовлення для передавання інформації на відстані й у часі.

Ключові тези

- Формується через **цілеспрямоване навчання** (навчання грамоти).
- Створюється **динамічний стереотип слова** (єдність акустичних, оптичних, кінестетичних подразнень).
- Для **читання** працюють 3 аналізатори: мовноруховий, мовнослуховий, зоровий.
- Для **письма** – 4: мовноруховий, мовнослуховий, зоровий, руховий.
- (О. Лурія): читання – **імпресивне** мовлення, письмо – **експресивне**.

Дисграфія (визначення та термінологія). Основні терміни

- **Аграфія** – повна неспроможність оволодіти письмом.
- **Дисграфія** – часткове, специфічне порушення процесу письма (Р. Лалаєва).
- (О. Корнєв, 1997): **стійка вибіркова нездатність** писати за правилами графіки (фонетичний принцип) за збереженого інтелекту/мовлення, слуху/зору й належного навчання.

- (І. Садовнікова): **стійкі помилки письма, не пов'язані з інтелектом, грубими сенсорними вадами чи нерегулярним навчанням.**

Поширеність

- У масовій школі: **3–15%** (залежно від автора); частіше у **хлопчиків** (в 4,5 рази).
- Впливає **тип писемності**: вищі показники в англomовних країнах; нижчі – у мовах із **фонетичним** правописом (зокрема українська).
- При ієрогліфічній системі (К. Макіта) частота дислексій/дисграфій **нижча**.

Психофізіологічні механізми процесу письма

Письмо як мовленнєва діяльність

- Не зводиться до руху руки: це **складний багатокomпонентний процес** із залученням 4 аналізаторів.
- Вимоги: **високий рівень усного мовлення**, координація, пам'ять, увага.

Етапність і автоматизація

- У дорослого – **автоматизоване**, цілісне, під **подвійним контролем** (зоровим і кінестетичним).
- У дитини – послідовне опанування **усвідомлених операцій** → поступова **автоматизація**.

Функціональна система письма (за О. Лурією)

- Обробка слухомовленнєвої інформації;
- Кінестетична диференціація звуків;
- Актуалізація зорових образів літер і просторове розміщення;

- **Кінетичне програмування** графічних рухів;
- Планування, реалізація, контроль;
- Підтримання робочого стану кори (активний тонус).

Мозкова організація письма (локалізація функцій)

- **Потилична ділянка** – зоровий аналіз/синтез, оптичні образи літер (друк/рукопис).
- **Скронева** – слуховий аналіз, розрізнення мовних звуків, **мовнослухова пам'ять**.
- **Тім'яна** – тактильна/пропріоцептивна інформація, **оптико-кінестетична організація** руху (звук ↔ літера ↔ рух).
- **Тім'яно-скронево-потилична** – зорово-просторовий образ літери, диференціація подібних графем, «дзеркальність».
- **Премоторна (задньо-лобна)** — тонкі рухи руки, плавність переходів між елементами.
- **Лобні відділи** — ініціація, цілепокладання, вибір програми, контроль, розділові знаки.

Висновок: ураження будь-якої ланки складної мережі → розлади відповідного психофізіологічного процесу.

Анатомія та функція кори головного мозку

Функціональні зони кори ГМ

Зорова зона:

- зір
- сприймання образів
- впізнання образів

Асоціативні зони:

- короткотривала пам'ять
- рівновага
- емоції

Моторна зона:

- ініціація цілеспрямованого руху

Зона Брока

Слухова зона:

- слух
- Відчуття болю
- Відчуття голоду
- Реакції ("бій-біжи")

Сенсорна асоціативна зона

Нюхова функція

Відчуття від шкіри, м'язів

Сенсомоторна асоціативна зона:

- сприймання ваги, текстури, температури тощо, сприймання об'єктів

Зона Верніке

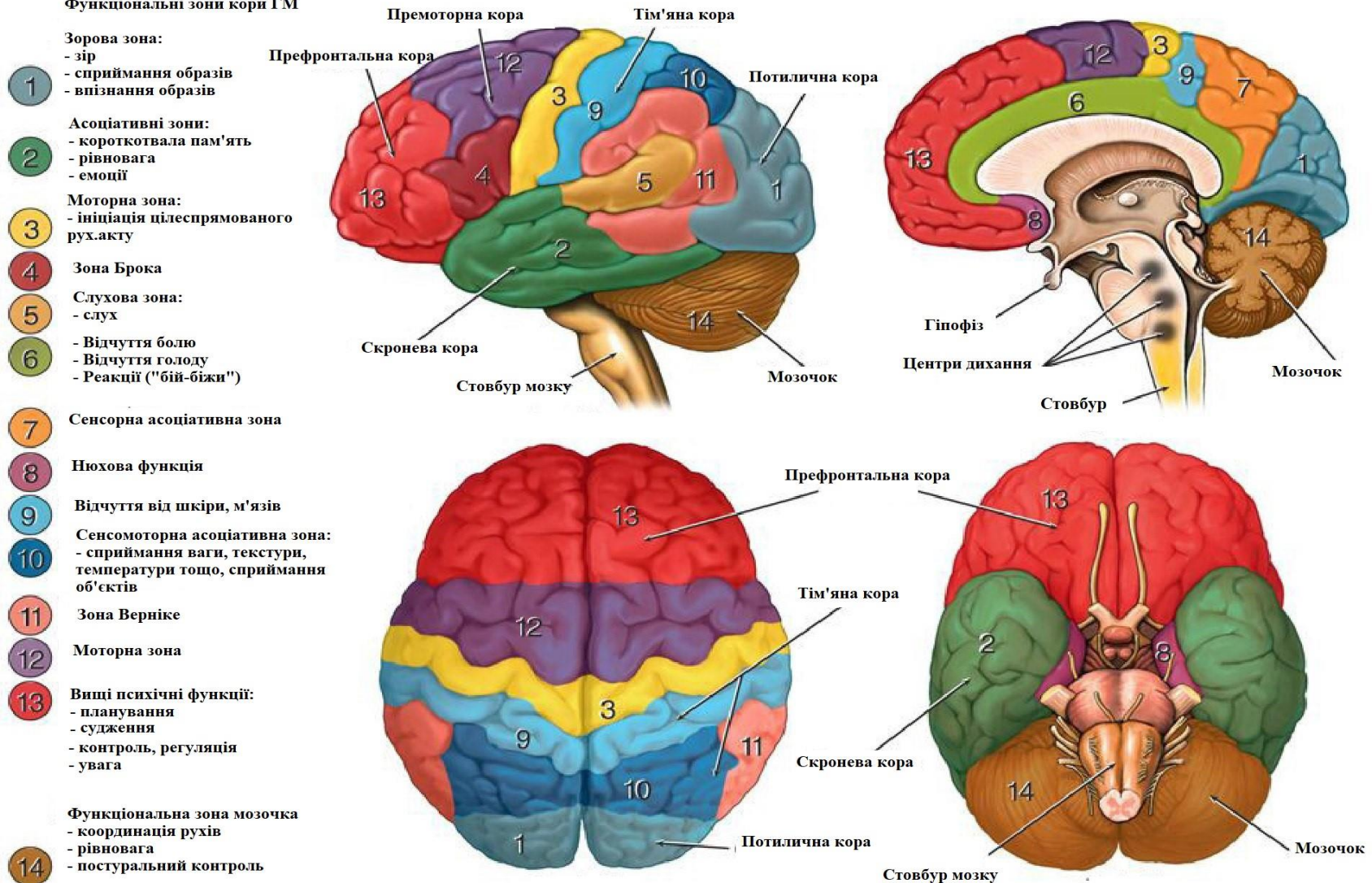
Моторна зона

Вищі психічні функції:

- планування
- судження
- контроль, регуляція
- увага

Функціональна зона мозочка

- координація рухів
- рівновага
- постуральний контроль

Операції процесу письма (за О. Лурією)

Загальна послідовність

1. **Мотив, задум, внутрішнє програмування** висловлювання.
2. **Семантичне планування** фрази → розчленування на слова.
3. **Фонематичний аналіз**: кількість/послідовність звуків, виділення фонем (роль мовнослухової пам'яті; участь мовнорухового та мовнослухового аналізаторів).
4. **Співвіднесення фонем з графемами**: зоровий образ літери, зорово-просторові уявлення, зоровий аналіз/пам'ять/контроль.
5. **Відтворення графем** (графомоторика): кінетичне програмування, плавність рухів, зорово-моторна координація, дрібна моторика.

Важливі спостереження та умови успіху

- Артикулювання може **компенсувати** прогалини слухового сприймання (Л. Назарова), але при дефектній вимові схожих звуків **провокує помилки**.
- Критично: **фонематичне сприймання**, кінестетичний аналіз, мовнослухова пам'ять, **слуховий контроль**.

Передумови формування навичок письма. «Шкільна зрілість»

- Достатній рівень **фізичного, психічного, мовленнєвого, інтелектуального** розвитку.
- Компоненти готовності:
 - **Мовленнєва** (звукова система, лексико-граматичний рівень; фонематичні функції, мовнослухова пам'ять/увага/контроль).

- **Зорові функції** (зорово-просторове сприймання/уявлення, аналіз/синтез, пам'ять, увага, контроль).
- **Орієнтування в просторі** (симультанне сприймання, рухи очей, вестибулярний та кінестетичний внесок).
- **Навичка символізації** (символічна гра, малювання → графічний символізм → оволодіння графемами).
- **Графомоторика і зорово-моторна координація** (провідна роль ока з 6–8 років; поетапна автоматизація).
- **Дрібна моторика** (точність, сила, тонус; вплив ліворукості на плавність/автоматизованість).
- **Пам'ять і увага** (обсяг, стійкість; у 6 років – 10–15 хв продуктивної діяльності; обсяг — ≈ 3 об'єкти).
- **Мислення (операціональні компоненти)**: симультанно-сукцесивний аналіз/синтез, порівняння, узагальнення, класифікація.
- **Контроль і самоконтроль** (еталон, порівняння, пошук/виправлення помилки; типові труднощі — «недоводження дії»).

Отже, письмо – складна, свідома, багатоланкова діяльність. Несформованість будь-якої з названих функцій/операцій може спричинити дисграфію.

Контрольні та дискусійні питання

1. У чому полягає відмінність між усним і писемним мовленням?
2. Чому писемне мовлення вважається вторинною формою мовленнєвої діяльності?
3. Як історично змінювалося розуміння дислексії та дисграфії (XIX — XX ст.)?
4. Які основні внески зробили А. Куссмауль, Д. Гіншельвуд, К. Монахов, С. Ортон у вивчення проблеми писемного мовлення?
5. Що означають терміни «алексія», «аграфія», «дислексія», «дисграфія»?
6. Які основні підходи до вивчення дисграфії та дислексії виокремлюють сучасні дослідники (психофізіологічний, психолінгвістичний, психолого-логопедичний, методичний)?
7. Які відмінності між психофізіологічним та психолінгвістичним підходами до пояснення механізмів дисграфії?
8. Як впливає тип писемності (фонетична чи ієрогліфічна) на поширеність дислексій та дисграфій?
9. Які аналізатори беруть участь у процесі читання і письма?
10. Як пояснює О. Лурія функціональну систему письма?
11. Які основні ділянки кори головного мозку беруть участь у процесі письма та яку роль вони відіграють?
12. Назвіть та коротко охарактеризуйте основні операції процесу письма (за О. Лурією).
13. Що означає «шкільна зрілість» та які її компоненти визначають готовність дитини до опанування письма?
14. Які труднощі можуть виникати у дітей з недостатньо сформованою зорово-моторною координацією та дрібною моторикою?
15. Як контроль і самоконтроль впливають на якість письма учнів?